

<i>sudarytojų žodis</i>		3
Gintaras Grajauskas	<i>World in your pocket</i>	10
Nerijus Milerius	Gyvenimo pagreičių ir sulėtėjimų teritorijos	17
Rimas Žilinskas	Kaip mes suvokiame šiuolaikinę savo literatūrą	31
Gintautas Mažeikis	Šalia estetikos: Lietuvos šiuolaikinės dailėtyros strategijos ir poetika	45
Arūnas Gelūnas	Tvarka ir laisvė: kopijavimas, kaip tradicijos perdavimo paradigma, ir „originalumas“	85
Jurgis Pakerys	Klaida kalbą	100
Laurynas Katkus	Nepilnamečių planeta	113
Paulo Teixeira	Eilėraščiai	143
<i>pokalbis</i>		
Aleksandras Dobryninas	Reabilituojant kasdienį pasaulį	
Nerijus Milerius		
Rimantas Želvys		150
<i>recenzijos</i>		
Andrius Navickas	Kelionė po šiuolaikinio religingumo labirintą	164
Mintautas Gutauskas	Diskursas kaip įvykio ir reikšmės dialektika	179
Marius Burokas	Žinomo poeto naujų eilėraščių knyga	187
<i>post scriptum</i>		
Umberto Eco	„Trys pelėdos ant komodos“	194

KLAIDA KALBÀ

Apie klaidos reikšmę kalbai ir kūrybai

JURGIS PAKERYS

Ar galima šiandien rasti Lietuvoje žmogų, kurio nieks nebūtų bandęs taisyti? Žmogų be plombos dantyse, be tėvų pamokymo, be bausmės ar be *Diktanto klaidų taisymo*? Ar galima pasakyti, kiek šiuolaikinėje kultūroje gyvas tikėjimas objektyviu pažinimu, technine ir socialine pažanga, žmogaus galia valingai ir tikslingai keisti pasaulį?

Per pastaruosius du dešimtmečius pasikeitė daug dalykų. Įdomu palyginti 1981 metų sausio 15 dienos *Tiesą* ir dvidešimčia metų jaunesnį *Lietuvos rytą*: kiek reikia racionalistinių žodžių gyvenimui nusakyti? *Tiesa* kalba tokiomis sąvokomis: ataskaitinis, augimo tempai, automatizuoti, biudžetas, centralizuotas, dialektinis materialinio gyvenimo raidos suvokimas, instruktorius-metodininkas, integracijos didinimas, kompiuteris, kontroliuoti, modernizavimas, našiau dirbti, norma, normatyvas, optimaliausias darbo režimas, pažangus darbo metodas, penkmetis, planinės užduotys, programa, projektas, racionaliai naudoti resursus, schema, sistema, technologija, tobulėjimas, tobulinti, valdyti, vystyti ir t.t. Dabartinis „visų skaitomas“ dienraštis (tiesa, daug storesnis) 2001-ųjų sausio 15 dieną ataidi šitaip: analizuoti, biudžetas, daryti reformas, inspekcija, išlyginti ekonominės raidos netolygumus, koncepcija, kontroliuoti, modernizuoti, pažanga, planas, planuoti,

programa, prognozuoti, projektas, racionaliai, restruktūrizuoti, rezultatas, sistema, stabilumas, tobulinti ir t.t. Iš kur kyla ir į ką nukreipti šie žodžiai ir už jų esantys veiksmai? Atsakyti galima būtų įvairiai: iš chaoso baimės, iš tobulo pasaulio troškimo, iš noro sutvarkyti, jaustis saugiau, ramiau ir t.t.

Žinoma, viena vertus, laikraščiai toli gražu nėra tikslūs kultūros veidrodžiai, kita vertus – sunku susigaudyti, kiek čia yra gryno formalizmo, o kiek nuoširdaus tikėjimo. Kiek čia galima kalbėti apie žlugusį praeities ir naująjį dabarties racionalizmą? S. Geda nubrėžia vektorius iš praeities: „Bėda, kad mes buvom išmokyti tikėti pažanga, „vystymusi“.“¹ Šalia greičiausiai galima būtų pridėti ir dabar veikiančią geografinę kryptį „iš Vakarų“. Trumpiau tariant, racionalizmo retorikos šiandien, kaip ir anksčiau, netrūksta. Ir čia nereikia žvelgti tik į ekonomiką ar politiką. Šiuolaikinį meną ir humanistinį mokslą jau sunku išivaizduoti be žodžių *projektas*, *programa* ir *koncepcija*. Kartais jie gula į darbų pamatus, kartais – į popierius, skirtus pinigams gauti. Tie žodžiai kaip burtažodžiai, regis, saugo (bent popieriuje) nuo netvarkos, neplanuotų įvykių ir neapgalvotų reiškinių.

O klaidos lieka gėdos sričiai. Jų reiktų vengti. Net jei pats suvoki klydęs, geriausia ilgai nedelsiant surasti kokią racionalų klaidų paaiškinimą, kuris nuramintų ir kitus, ir tave patį. Per pastarąjį dešimtmetį pagausėjo knygų apskritai, bet retėnybe tapo knygos su mažyčiais lapeliais pabaigoje – „Pastebėtos klaidos“. Matyt, klaidų sumažėjo. Pažanga.

Šiame rašinyje toliau mėginama trumpai nusakyti klaidos reikšmę kalbos raidai ir žmogaus kūrybinei veiklai apskritai. Tai nėra racionalizmo kritika ar mėginimas atsakyti į klausimą, kiek jis šiandien gyvas. Greičiau tai tėra siūlymas atkreipti dėmesį į klaidas ir paskata apie jas daugiau pasvarstyti.

Kai žmogus išgalvoja apie kultūrą, apie žmogaus ir zoolo-

gijos sodo gyventojų skirtumus, iškyla simbolinio mąstymo (t.y. kalbos) svarba. Tai ne naujiena. Tai nuolat kartojama. Šiandien, pavyzdžiui, mėgstamiausias tos minties pavidalas yra žodžių junginys *informacinė visuomenė*. Malonu jį kartkartėm išsprauti ir jaustis šiuolaikiškai. Kita vertus, ar iš viso gali egzistuoti neinformacinė visuomenė? Visuomenė, kuri nebendrauja? Esminis dalykas čia yra pati minčių perdavimo sistema (kalba), o ne perdavimo priemonės. Koks skirtumas, ar paskambinti draugui mobiliuoju telefonu, ar atsistojus po jo balkonu rėkti, kad jis išeitų į kiemą pažaisti futbolo? Be kalbos nebūtų ką rėkti.

Gyva kalba – simbolių sistema – nuolat keičiasi. Jos kitimo procesas – sudėtingas ir sunkiai paaiškinamas. Prof. A. Rosinas „Baltų kalbų lyginamosios gramatikos“ kurso metu atkreipė dėmesį į normos pažeidimų svarbą.² Paprastai tariant, normos pažeidimas – tai *klaida*. Čia nėra kokia laisva interpretacija, būtent žodis *klaida* ir vartojamas kai kurių kalbininkų darbų antraštėse, pavyzdžiui, *La grammair des fautes, Fehler-Linguistik, Fehlerlinguistik* ir kt.³ Kaip gali būti, kad klaidos (normos pažeidimai) gali veikti kalbos raidą? Juk kalbos (ir kitų) klaidų reiktų vengti ir jas pastebėjus uoliai ištaisyti.

Čia galima pateikti tokį pavyzdį iš kalbos istorijos. XVI–XVII amžiuje lietuvių raštuose dgs. naud. galūnė yra *-mus*: *darbamus, seniemus, keturiomus, darantiemus, aniemus, tomus*. Greta esama ir sutrumpėjusių formų su *-ms*, kurios įprastos dabartinei kalbai: *darbams, toms*.⁴ Šiandien galūnė *-mus* atrodo kaip klaida, kaip įprastos normos pažeidimas. Nieks jos ir nevartoja, o pamatę S. Nėries *mažiemus* atidesnieji turi susimąstyti, kas tiksliai čia norėta pasakyti. Panašiai turėjo būti ir su galūne *-ms*: tam tikru laiku ji buvo normos (*-mus*) pažeidimas, periferinis dalykas, bet ilgainiui įveikė savo konkurentę ir pati tapo norma. Iš pavyzdžio atrodytų, kad visai paprasta stebėti, kaip kalba kinta, tačiau taip nėra. Iš tiesų

normos pažeidimą galima pastebėti tik tada, kai jis jau baigia išaugti klaidos marškinėlius ir pradeda konkuruoti su norma kaip variantas. Klaidos pradžia užčiuopti sunku. Žinomas jaunagramatikis H. Paulis mėgina tai aiškinti psichologiškai: „Daugelis psichinių procesų vyksta ne visai sąmoningai ir visa, kas yra buvę sąmonėje, lieka kaip potenciali sąmonės sferoje.“⁵ Daugeliu atvejų kalbėtojas net nesuvokia, kad ištaria tai, ko kalboje anksčiau nebuvo.⁶ Juk ne kiekvienas yra P. Morkūnas, tyčia lipdantis iš kalbos molio nebūtą pramonę: *žiemarės šaltupiu palizės / važiuokliauju pasidanguravęs / ratinėjas ratailiška saulizė / sidabrinėjas sidabrališka žiemarė* („šaipėrantas“).⁷ Kita vertus, tas paprastas žmogus gali pasiguosti, kad greičiausiai būtent jo, o ne Morkūno, nesąmoningas kalbos kūrinys po tam tikro laiko gali tapti milijonų kalbėtojų nuosavybe. Norintiems tokiu būdu išgarsėti galima pasakyti, kad dar neatrasta jokie tvirtos dėsnių rinkinio, paaiškinančio, kodėl vieni normos pažeidimai sukelia kalbos pakitimus (t.y. klaida tampa norma), o kiti – miršta vos užsimezgę. Galima kalbėti tik apie tam tikras *sąlygas*, kurios paprastai padeda tam tikram kalbos pažeidimui tapti pakitimu.⁸ Atrodo, kad kiekvienu atveju egzistuoja unikalūs veiksmų rinkinys (modelių panašumas, tuščios grandys, taisyklių svyravimas ir pan.), įtvirtinantis pažeidimą kaip pakitimą. Čia derėtų pabaigti jau pradėtą Gedos citatą: „Iš tikrųjų pasaulyje tebūna vieni IŠRE-TĖJIMAI ir SUTANKĖJIMAI. Kažin kokia savybė (ypatybė), dažas susitelkia ir „duoda toną“ – tautoms, vištinykams ir populiacijoms.“⁹ Kalbai taip pat.

Reikia suprasti, kad kalbos pakitimai – tai ne tik galūnių trumpėjimas, bet ir nuolatinė reikšmių kaita. Keičiasi ženklo ir turinio santykis.¹⁰ Nuolat susidėsto naujos konfigūracijos (visai panašiai kaip dideliame kaleidoskope). E. Coseriu svirsto taip: „Kalba – tai rezultatas; bet, viena vertus, rezultatas nėra tikroji realybė: jis yra realus tik kartu su savo tapsmu“,¹¹

o, kita vertus, kalbos atveju „rezultatas“ kartu yra ir tolesniu aktų „potencija“, sąlyga. Jei rezultatas „baigtinis“, kalbama apie „mirusią kalbą“. ¹² Tokiu būdu kalba yra nuolatinė kūryba (kaip *energeia*), o ne baigtas kūrinys (kaip *ergon*). ¹³ Lyginti kalbą ir kūrybą – nieko naujo. Įdomu, kaip reiktų atsakyti į tokį klausimą: jei kalbos klaidos yra jos raidos pagrindas, ką klaidos reiškia žmogaus kūrybai apskritai?

Prieš mėginant atsakyti, reikia patikslinti kai kuriuos dalykus. Kartais į žmogaus kūrybą žiūrima pirmiausia kaip į individualumo išraišką. Vis dėlto reikia nepamiršti jau pripažintos tiesos, kad kiekvienas kūrėjas yra visuomenės dalis ir kad jo kūryba – tai bendravimas su visuomene. ¹⁴ Bendravimas yra dvikryptis: žmogus gauna ir duoda. Neįmanomas kūrėjas be patirties ir negalimas patirties perteikimas (kūrinys) be formos. Formos įgavimą čia reikia laikyti davimo (mainų) aktu visuomenei. Būtent nuo to momento kūrinys tampa pažinus kitiems – nesvarbu, ar tu rašai „į stalčių“, ar tapai paveikslus „Dievui“. Dvikryptis bendravimas nurodo, kad kūryba, kaip ir kalba, yra individualumo ir kolektyviškumo sampyna.

Kitas dėmesio reikalaujantis dalykas yra sąmonės ir sąmonės santykis. Jau minėta, kad kalbos klaidos (normos pažeidimai) gali būti sąmone nesuvokiamos ir tam tikru būdu kauptis sąmonėje kaip raiškos galimybė. Pats kalbėjimas, kita vertus, yra sąmoninga ir tikslinga veikla. Atrodo, panašiai vyksta ir kūryba: pats kūrimas didele dalimi gali būti sąmoninga veikla, bet kartu veikia ir sąmonė. Kalbinės veiklos ir kūrybos procesai skiriasi tuo, kad pirmasis nėra sąmoningas kūrimo veiksmas – ten sąmoningas yra tik pats minčių perdavimas, raiškos poreikio įgyvendinimas. ¹⁵ Tik tam tikrais atvejais mėginama tikslingai „kurti kalbą“, pavyzdžiui, ją norminti, nustatyti bendrinę kalbą ir kt. Panašiai ir menininkai gali turėti tam tikrą manifestą, apibrėžiantį jų „kalbą“, sąmoningą tam tikrą raiškos priemonių vartojimą ar pan. Vis dėlto

griežtai čia nubrėžti ribos negalima: pirminis meninės raiškos pasirinkimas gali būti visiškai nesąmoningas, intuityvus, o tik vėliau reflektuotas. Galima tik taip atsargiai teigti: kuriantis žmogus labiau už kalbantį suvokia savo aktą kaip kūrybinį. Kita vertus, kalbantysis labiau už kūrėją savo veiksmus suvokia kaip minčių perdavimą. Akivaizdu, kad ir kalbantysis, ir kuriantysis žmogus ir kuria, ir perduoda tam tikrą turinį. Skiriasi tik tų procesų sąmoningumo laipsniai.

Užsiminus apie sąmonės veiklą, aptartini ir psichoanalizei svarbūs vadinamieji kalbos riktai – tam tikri sąmonės proveržiai, praleisti cenzūrinio sąmonės aparato. Bene didžiausias skirtumas tarp Freudo riktų ir kalbos istorikų aptariamų normos pažeidimų (klaidų) yra tai, kad pirmųjų pasitaiko palyginti retai ir jie paprastai iš karto paties kalbėtojo pastebimi. Pavyzdžiui, žmogus gali daugybę kartų tipinėse formaliose situacijose vartoti žodį *malonėkite*, o vieną sykį iš daugybės jam staiga išsprūs *glamonėkite*. Žmogus šitokią riklą akimirksniu pastebės ir puls taisyti. Kita vertus, nepastebimi, kasdieniai kalbos normos pažeidimai (nebūtos sintaksinės struktūros, taisyklių reinterpretacijos, specifinės garsų ištartys ir kt.) vyksta nuolat. Kalbėtojai paprastai jų nesuvokia, bet, kaip jau buvo minėta, šie dalykai greičiausiai nukeliauja į sąmonę ir ten glūdi kaip raiškos potencija. Jokios represijos čia nėra – tik paprasčiausia galimybė rinktis iš galimų variantų, sukurtų paties kalbėtojo ar išgirstų iš kitų. Apie slopinimą ir kontrolę galima prabilti tik turint omenyje sąmoningus kalbos taisymus. Toks taisymas, ypač paremtas autoriteto, prestižo, jėgos ar prievartos, žmogui duoda akivaizdžią kultūrinę taisyklę: lygiai kaip draudžiamą kraujomaišą, panašiai „draudžiama“ sakyti *pas mane yra* (= *aš turiu*). ¹⁶ Norint palyginimą tęsti toliau, galima išivaizduoti tokią nelabai realią situaciją. Tarkime, kad jaunas vidutinių gabumų lietuvis, vaikystę praleidęs Karoliniškių mikrorajone, staiga užsimanė

tobulai kalbėti bendrine lietuvių kalba. Siekdamas savo tikslo, jis kruopščiai išstudijuoja visus norminius žodynus ir gramatikas, atidžiai išsiklauso į specialistų rekomendacijas. Visas šis turtas sukraunamas į cenzūrinį sąmonės mechanizmą. Įdomu, ar tas žmogus galėtų pasakyti nors vieną sklandų sakinį? Iš pradžių jis kalbėtų lėtokai, nes didelis kontrolės mechanizmas kalbą gerokai stabdytų. Jei jis būtų skrupulingas žmogus, greičiausiai imtų vystyti fobiją, kad jis vis tiek kalba netaisyklingai. Nedidelius isterijos priepuolius sukeltų nauji žodynų ir gramatikų leidimai, kuriuose norma būtų jau šiek tiek kitokia. Galų gale (pesimistinis variantas) jaunuolių apimtų ūmi kalbinė neurozė, nes jo raiškos poreikiai būtų tenkinami tik minimaliai ir nevykusiai, o vaikystėje išmokta kalba būtų nustumta į sąmonę (iš ten retkarčiais prasimuštų vienas kitas riktas). Šis „sutirštintas“ atvejis rodo esminį skirtumą tarp psichoanalizei svarbaus kalbos rikto (kaip pro kontrolės mechanizmą prasprūdusio sąmonės blyksnio) ir kalbos klaidos (kaip kasdienio nepastebimo reiškinių, jokių neurozių nesukeliančio). Kita vertus, bendra tai, kad abiem atvejais sąmonėje vyksta įvairūs reikšminių turinių judėjimai, virsmai (pavyzdžiui, metaforiniai, metoniminiai vyksmai), kurie turi patenkinti tam tikrus raiškos poreikius.

Be to, lyginant kalbą ir kūrybą reikia atsižvelgti ir į tokį dalyką. Pats kalbėjimas (veikla) irgi yra kūrybos aktas.¹⁷ Priešabiai žiūrint – kokia nauda lyginti traukinio judėjimo kryptį su geležinkelio nusidriekimo kryptimi? Todėl toliau kalbant apie kūrybą ir lyginant ją su kalba, omenyje bus turima kūryba, kuri neturi įtakos kalbai, kaip pagrindinei žmonių bendravimo sistemai. Taip lyginami skirtingi, bet savo prigimtimi artimi dalykai. Pavyzdžiui, savitai nutapytos saulėgražos neveikia (bent jau tiesiogiai) kalbinio saulėgražos suvokimo ir reikšmės. Nutapytos saulėgražos įeina į tapybos kalbos sistemą (pvz., į natiurmortų, į tapytų saulėgražų posistemį). Ži-

noma, žvelgiant į žodinius menis (literatūrą), knieti juos su lieti su kalbos kūrimu. Pavyzdžiui, pasakymas apie alyvų žiedus *alyvų sniegas* pirmiausia priklauso poetinei vaizduotei (gal net alyvų žiedų nusakymo posistemui), bet kalbai poveikis gali būti tik antrinis. Aišku, negalima atmesti galimybės, kad tam tikru metu sodininkai be jokio poetizmo ims sakyti *mano alyvos jau apsnigo* vietoj *mano alyvos jau pražydę*. Juk žmogus nejaučia jokio papildomo „poetinio“ atspalvio sakydamas *nulūžo stalo koja*. Bet kažkas turėjo pirmas pažeisti žodžio *koja* vartojimo normą ir pavadinti baldo atramą *koja* lygindamas su savo ar kitų gyvų padarų kūno dalimi.

Galų gale reikia grįžti prie atsakymo į užduotąjį klausimą: jei kalbos klaidos yra jos raidos pagrindas, ką klaidos reiškia žmogaus kūrybai apskritai? Pradėtina nuo to, kad ir kalba, ir kūryba – amžinas tikrovės pamėgdžiojimas, *mimēsis*.¹⁸ Galima sakyti, kad ištariant žodį, sakinį, jie ne paprasčiausiai pakartojami, o sukuriama iš naujo, remiantis tam tikru žinojimu ir sugebėjimu mėgdžioti. Net jei žmogus stengtųsi labai tiksliai kartoti tą patį žodį, vis tiek ištartys nebūtų tapčios. Paulis sako, kad kalbant apie dviejų epochų skirtingą kalbą teisingiau būtų teigti, kad „kalba susikūrė iš naujo, ir tas naujasis kūrinys (vok. *Neuschöpfung*) ne visai sutampa su tuo, kas buvo anksčiau ir kas jau išnyko“.¹⁹ F. de Saussure'as pateikia gerą pavyzdį, nurodantį, kaip ženklas netenka motyvacijos²⁰: pranc. *pigeon* „balandis“ yra kilęs iš vadinamosios liaudies lotynų *pīpio* „balandėlis; paukštelis“, o pastarasis sietinas su garso pamėgdžiojimu, plg. lot. *pīpire* „cypsėti“. Lot. veiksmazodis *pīpire* pamėgdžiodamas tikrovę nusako pypsėjimo veiksmą. Prancūzų kalboje to ryšio nebėra: žodį perkuriant (jį pamėgdžiodant), ryšys išnyko, dinga tam tikros grandys.²¹ Panašiai kaip rusų ar lietuvių kalbose žodis *pižonas* su balandžiu jau niekaip nebesiejamas: trūksta pirminės reikšmės grandies.

Ar galima taip nagrinėti ir kūrybos atvejį? Shakespeare'as skaito kroniką. Shakespeare'as rašo dramą. Nekrošius stato Shakespeare'o dramą. Žiūrėdamas Nekrošiaus spektaklį, tiesos mėgėjas turėtų iširsti, kad gauna devintą vandenį nuo kisieliaus. Tačiau taip nėra. Kaip kalbai jau ilgą laiką besikeičiant, žmonės puikiausiai ja susikalba, taip ir kūrybos aktai nebūtinai turi skystėti. Kaip reiktų nusakyti santykį tarp Shakespeare'o dramos ir jo studijuotos kronikos? Tarp Nekrošiaus vizijos ir Shakespeare'o dramos? Galų gale – tarp Nekrošiaus vizijos ir aktorių vaidybos? Greičiausiai kaip pamėgdžiojimą – atkūrimą, perkūrimą. *Mimēsis* leidžia kalbėti apie tam tikrą netobulumą, klaidą. Jei norisi išvengti aštraus skambesio, sakykime – paklaidą. Tame įskilime (paklaidoje) turėtų slypėti viena iš svarbesnių kūrybos šaknų.

Kaip jau minėta, gyva kalba – tai ne rezultatas, o amžina veikla, nesibaigiantis kalbos mėginimas pamėgdžioti tikrovę, už kurios (priėmus Platono modelį) slypi idėjos. Jei kalbai kaip tam staliui pavyktų pagaminti stalo idėją, ji turėtų nustoti keistis. Bet tai neįmanoma: kalba daugių daugiausiai gali savy turėti abstrahuotą stalo idėją, kuri remiasi tikrovėje egzistuojančių stalų mėgdžiojimu. Ar galima būtų sakyti, kad poetas, kurdamas eilėraštį, mėgdžioja abstraktų eilėraštį kaip tikrovės formą? Eilėraštis tartum perkuriamas. Kita vertus, lygia greta eina ir apčiuopiamos ar neapčiuopiamos tikrovės mėgdžiojimas. Vadinasi, yra dvigubas mėgdžiojimas: raiškos formos ir tikrovės. Atrodo, kad jis būdingas ir kalbai, ir kūrybai. Kūrybiškasis judesys abiem atvejais susijęs su tam tikra paklaida.

Įdomu, kad pasitaiko atveju, kai kūrybą, kaip normos pažeidimą, žmogus be vargo suvokia tiesiogiai: nori būti kūrėjas? gamink klaidas, pažeisk tradiciją, sistemą! Čia irgi krebžda kažkokia paslaptis. Gali darytis, neigti, braukti, šikti, bet net ir pats iki galo neįsitikinsi, kad tai buvo kūryba. Kaip

ir daugybė mažesnių ar didesnių kalbos normos pažeidimų išnyksta nepastebėti, netapę „kūriniais“, sukėlusiais pakitimų. Čia lieka nemažai paslapties. Kūrybos atveju kalbama apie *jausmą* (pvz., kalbos, formos jausmą), apie *meistrystę* ir pan. Tie dalykai tartum leidžia nuspėti, koks pamėgdžiojimas (*mimēsis*) su (pa)klaida gali būti kūrinys. Taigi pirmasis žingsnis – vidinis, paties kūrėjo sąmoningas ar intuityvus apsisprendimas, kad tam tikras veiksmas gali būti kūrinys. Pavyzdžiui, pirminis pasakymas *stalo koja* arba dabar jau nuvalkiotas M. Duchampo sprendimas eksponuoti pisuarą. Antrasis žingsnis – išorinis (visuomeninis) įvertinimas. Abiem čia pateiktais atvejais jis buvo teigiamas (nesvarbu, ar iš karto, svarbu galutinis rezultatas), t.y. abu kūriniai buvo priimti vartoti ir iš klaidų, normos pažeidimų srities perėjo į normos aruodą, sukėlė tam tikrų pakitimų abiejose sistemose: *kojomis* pradėta vadinti ne tik stalo, bet ir kitų baldų atramas²²; eksponuoti pradėta ne tik santechnikos įrenginius, bet ir kitokius pagamintus („gatavus“) objektus. Įdomu, koks gali būti neigiamai įvertinto kūrinio (normos pažeidimo) likimas. Galimybę sukelti pakitimą (tapti norma) jis turi. Ypač jei tam kūriniai suteiktas materialus pavidalas. Pavyzdžiui, galima šimtus kartų pasakoti nevykusį paties sugalvotą anekdotą, bet jei nieks jo nepasigauso, kūrinys liks kaip potenciali popierėlyje ar kūrėjo vidujybėje.

Išorinis (visuomeninis) įvertinimas gali vykti nesąmoningai ir sąmoningai.²³ Pirmasis yra „tylus“, neturintis tiesioginės išraiškos. Apie jį galima spręsti netiesiogiai. Pavyzdžiui, žmogus savo kalboje ėmė vartoti tam tikrą žodžio reikšmę, kurią vartojant išgirdo savo kaimyną. Vadinasi, jis priėmė tą naują, įvertino ją teigiamai (panašių procesų galima pastebėti poezijos, muzikos ir kitų menų pasaulyje, tik reikia tai skirti nuo plagijavimo atvejų). Sąmoningu vertinimu laikytina reflektuota reakcija, tikslinga jos išraiška, pavyzdžiui, neigiama

„sankcija“: „Ne, taip negalima sakyti!“, „Ne, tai ne kūrinys, o pasityčiojimas iš žiūrovo!“. Sąmoningas vertinimas gali susilaukti kūrėjo atsako. Pavyzdžiui, žmonės labai gyvai reaguoja į jų kalbos taisymą – jie puikiai (nors gal netiesiogiai) suvokia savo kalbinės raiškos laisvę, nuo kurios didele dalimi ir priklauso kalbos raida. Stebina tai, kad kalbinės (kūrybinės) raiškos laisvę žmogus suvokia intuityviai, čia nebūtinai joks išsilavinimas ar laisvės tiesų išmanymas. Kalbos (ir bet kokios kitos kūrybos) taisymo vyksmą gražiai rodo žodžių *redaktorius*, *redaguoti* istorija. Šių sąvokų protėvis – lot. veiksmas *redigere*, kurio pirminė reikšmė yra „varyti (ginti) atgal“, perkeltinė – „gražinti į ankstesnę būseną“.²⁴ Kalbos normos pažeidimo kryptis (laiko atžvilgiu) – pirmyn, kalbos taisymo – atgal. Vaizdas – kaip avių ir aviganiai šuns. Žiauru ir naivu būtų tarti, kad visi kalbos taisytojai (*redaktoriai*) yra kalbos kūrybos stabdžiai ar aviganiai šunys. *Redaktoriaus* kokybę, atrodo, galima būtų nusakyti taip: prastas redaktorius tekstą sugeba tik *re-dukuoti*, geras – kūrybą gali sutvirtinti, vesti pirmyn, *pro-dukuoti*. Beje, reikia suvokti, kad ir pats kūrėjas yra savo paties redaktorius. Dabar tai net formaliai patvirtinama kai kuriose knygoje – „Autorialaus (-ės) redakcija“.

Sąmoningos reakcijos į kūrybą leidžia kalbėti apie kontroliuojamą kūrybos raidą. Paulio nuomone, sąmoningo (kalbos) norminimo vaidmuo be galo mažas palyginti su lėtais, savaiminiais ir nesąmoningais pakitimais, kurie nuolat veikia kalbą, kaip sistemą.²⁵ Greičiausiai panašiai galima kalbėti ir apie visą kūrybą. Enciklopedijos, antologijos, dailės rinkiniai, mokyklos programos ir pan. – tik tam tikri plevenančios normos šešėliai. Normos kaitą galėtų banaliai iliustruoti daugybė atvejų, kai kūrėjas mirdavo skurde nepripažintas, o vėliau būdavo atrandamas kaip genijus.

Kaip matyti, kaitos priežastis lieka neaiški: pažeidimų gali būti daugybė, o tik vienas kitas tam tikru laiku sukels sistemos

pakitimų. Gyvės kalbos nuolatinis kitimas laikytinas jos esmiu bruožu. Atrodo, panašiai būva (egzistuoja) ir bet kokia kita gyva kūryba – per nuolatinį tapsmą, susijusį su pamėgdžiojimu ir tam tikru normos pažeidimu. Į tai būtina atsižvelgti kūrybos tyrėjui. Užmetęs taisyklingų langelių tinklą, pavyzdžiui, į kalbos jūrą, ne ką tesužvejosi: „Gramatika ir logika nesutampa pirmiausia dėl to, kad kalbos formavimasis ir jos vartojimas vyksta remiantis ne griežtu loginiu mąstymu, o natūraliu, neišmuštruotu vaizdinių visumos judėjimu, kuris tam tikru laipsniu (priklausomai nuo galimybių ar išsilavinimo) remiasi loginiais dėsniais arba iš viso jų nepaiso.“²⁶ Todėl neverta tikslinti žmogiškųjų (humanitarinių) mokslų metodų nežmogiškojo tikslumo kryptimi. Ta kryptis greičiausiai atneštų tik didesnes paklaidas tolstant nuo žmogaus. Žmogiškas žmogiškų dalykų tyrimas – didžiausias humanitarinių mokslų tikslumo laipsnis²⁷, o (pa)klaidos baimė, vengimas pripažinti jos egzistenciją gali (pa)klaidą sukurti.

Nuorodos

- ¹ S. Geda, „Tolesnieji 2000 gyvavaizdžiai“, *Šiaurės Atėnai*, 2001, sausio 6.
- ² Žr. A. Rosinas, *Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida*, Vilnius, 1995, p. 93–95.
- ³ H. Frei, *La grammaire des fautes. Introduction à la linguistique fonctionnelle. Assimilation et différenciation. Brièveté et invariabilité. Expressivité*, Paris, Genève, 1929; M. Bierwisch, „Fehler-Linguistik“, in *Linguistic Inquiry* 1, 1970, p. 397–414; *Fehlerlinguistik. Beiträge zum Problem der sprachlichen Abweichung*, Tübingen, 1980.
- ⁴ J. Palionis, *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius, 1995, p. 54.
- ⁵ Г. Пауль, *Принципы истории языка*, Москва, 1960, с. 46.
- ⁶ Ibid., с. 41–42.
- ⁷ P. Morkūnas, *Dainuoja degeneratas*, Kaunas, 1993, p. 30.
- ⁸ Žr. D. Cherubim, „Abweichung und Sprachwandel“, in *Fehlerlinguistik. Beiträge zum Problem der sprachlichen Abweichung*, Tübingen, 1980, p. 139–140; A. Rosinas, op. cit., p. 94.
- ⁹ S. Geda, op. cit., p. 5.

- ¹⁰ Žr. Ф. де Соссюр, *Труды по языкознанию*, Москва, 1977, c. 107–108.
- ¹¹ Tai citata iš Hegelio *Dvasios fenomenologijos* pratarinės. Plg. lietuviškai tos vietos vertimą: „Juk dalyko esmė visiškai išreiškia ne jo tikslas, o jo išsklaidą, ir tikroji visuma yra ne rezultatas, o rezultatas kartu su savuoju tapsmu“ (G. W. F. Hegel, *Dvasios fenomenologija*, Vilnius, 1997, p. 31).
- ¹² Э. Косериу, «Синхрония, диахрония и история», in *Новое в лингвистике*, вып. III, Москва, 1963, c. 157.
- ¹³ Plg. *ibid.*
- ¹⁴ Čia, žinoma, nebūtina išvaizduoti poeto, tautos atgimimo sambūryje nuo pakylės „bendraujančio“ su šimtąkstantine minia. Visuomenė kaip korys susideda iš nedidelių akučių ir kiekvieno kūrinio atveju akutės dydis (ar akučių skaičius) skiriasi.
- ¹⁵ Г. Пауль, *op. cit.*, c. 41.
- ¹⁶ Nors tai ir yra vadinamoji didžioji kalbos klaida (žr. *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai: 1977–1998*, Vilnius, 1998, p. 166), absoliutaus draudimo čia nėra: kalbėk namie kaip tinkamas, o taisymo gali tikėtis tik viešai kalbėdamas ar rašydamas.
- ¹⁷ Plg., pvz., Э. Косериу, *op. cit.*, c. 184.
- ¹⁸ Čia remiamasi ta mėgdžiojimo, imitacijos samprata, kuri sklinda iš Platono (žr. *Valstybės X knyga*) ir Aristotelio (*Poetikos I dalis ir kt.*). Dar plg. Auerbacho tyrimą *Mimesis*.
- ¹⁹ H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle, 1920, p. 34.
- ²⁰ Ф. де Соссюр, *op. cit.*, c. 102.
- ²¹ Plg. Г. Пауль, *op. cit.*, c. 39.
- ²² Pavyzdys čia sąlyginis, nes neaišku (bent šio rašinio autoriui), kokio baldo atrama pirmiausia buvo pavadinta *koja*.
- ²³ Aišku, toks vertinimų skėlimas yra sąlyginis, nes yra daugybė tarpinių pakopų.
- ²⁴ K. Kuzavinis, *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius, 1996, p. 733.
- ²⁵ Г. Пауль, *op. cit.*, c. 53.
- ²⁶ *Ibid.*, c. 57, dar plg. c. 313.
- ²⁷ Plg. Э. Косериу, *op. cit.*, c. 273, 309.